

Globalizacijski procesi i religijske promjene

Stipe Tadić
stipe.tadic@pilar.hr

UDK: 327:316.4
Pregledni članak
Primljeno: 5. travnja 2011.
Prihvaćeno: 31. travnja 2011.

Sažetak

Fenomen globalizacije i globalizacijski procesi u suvremenom svijetu nužno utječu i na religijske promjene i događanja u suvremenom društvu. Ti se procesi ne odražavaju samo na gospodarsko-ekonomskoj razini, prometu roba i usluga, nego snažno utječu i na politički, društveni, kulturni, religijski i sveukupni život suvremenoga svijeta. Dakle, globalnoga su, planetarnoga, tj. svjetskoga značenja. Termin globalizacija, ubrzo nakon svoga pojavka, zamijenio je izraze kao što su industrijalizacija, kapitalizam, socijalizam, liberalizam, moderna, postmoderna i slične izraze kojima su označavani slični fenomeni naglog evolucijsko-revolucijskoga razvoja društva.

Nagovještaj kraja religije i dugo zastupana teza o »zalazu svetoga« u suvremenom društvu pokazali su se posve netočnima. Upravo suprotno, svjedoci smo ne samo bujanja različitih i raznorodnih sakralnih družbi u globalnome svijetu, već i revitalizacije tradicionalnih, povijesnih svjetskih religija i njihova povratka na društvenu scenu. Religijima se u »globalnome selu« pruža velika mogućnost interreligijskog dijaloga i suradnje, ali i opasnost zatvaranja u vlastite okvire samodostatnosti. Ako religije – u svom dijalogu koji ne bi trebao imati alternativu, poglavito povijesne i svjetske religije koje su po svojem univerzalnom poslanju već naviknute na globalizacijske procese – uspiju postići suglasje oko minimalnoga svjetskog etičkog konsenzusa, imat će velike mogućnosti biti moralni autoritet svijetu koji se sve više globalizira i korektiv podivljaloj religiji tržišta.

Ključne riječi: globalizacija, religija, religijski procesi, globalizacijski procesi, suvremeni svijet

Uvod

Među suvremenim poznavateljima društvenih, kulturnih, povijesnih, ekonomskih, komunikacijskih promjena i dinamike događanja u suvremenom svijetu, nema nikakve dvojbe da nam se globalizacijski¹ procesi u današnjem svijetu nadaju kao jedna od najvećih društvenih promjena u ljudskoj povijesti uopće. Premda korijene početaka »globalizacije« možemo naći tijekom cijele povijesti i razvoja društva, u velikim seobama naroda, privredi i trgovinskim razmjenama roba, prenošenju kulture i interkulturalnim tvorbama, tek će rušenjem stare sakralizirane slike svijeta i feudalnog društvenog poretka, a poglavito otkrićem novih kontinenata, započeti dotad neviđeno velike mogućnosti proizvodnje i razmjene roba.

S društvene pozornice, barem na europskom prostoru, nestaje stara, predmoderna sakralizirana slika svijeta, i rađa se jedna *bitno nova* epoha modernoga,² (post)industrijskog društva. Riječ je, naravno, o začetku *moderne*, stvaranju nacionalnih država i počecima liberalnog kapitalizma. Sve je to širom otvorilo vrata i dotad neslućene mogućnosti globalnom (u)poznavanju svijeta. Razumije se pak da je, kada se govori o začecima i genezi moderne, riječ isključivo o razvitku europskoga, zapadnoga svijeta, što nema osobitog značenja za suvremene globalizacijske procese.

¹ Termin globalizacija je neologizam koji korijen, očigledno, ima u latinskoj imenici *globus*, a znači – lopta, krug, dok pučki izraz za grčki termin *sphaira* znači – kugla (Zemlja). Kao pridjev znači – cjelokupan opći, ukupan, koji pripada svima. Odnosi se na čitavi planet Zemlju, nešto što je univerzalno, cjelokupno, planetarno. Usporedo s terminom 'globalizacija' u romanskim jezicima pojavljuje se termin 'mondijalizacija' (*mondialisation*), također od lat. *mundus*, a znači – svijet. Termini se često, premda to i ne mora biti, upotrebljavaju kao isto značnice.

² Modernost je »pojam koji opisuje osobitost modernih društava. Veliki dio socioloških istraživanja temelji se na pretpostavci o jasnoj podjeli na predmoderna društva. O obilježjima dvaju društava i pitanju trenutka u kojem su zapadna društva postala moderna vode se opsežne rasprave. Obilježja modernosti očituju se na ekonomskoj, političkoj, socijalnoj i kulturnoj osnovi. Tako na primjer moderna društva u pravilu imaju industrijsku, kapitalističku ekonomiju, demokratski politički ustroj i društvenu strukturu utemeljenu na klasnoj podjeli. Manje je slaganja oko kulturnih obilježja, a često se ističe sklonost fragmentaciji iskustva *komodifikacija* i *racionalizacija* na svim životnim područjima te ubrzavanje ritma svakodnevnoga življenja. Modernost je iznjedrila zahtjev za novim sustavima kontrole individualnoga nadzora, discipliniranja i kontrole. Obilježava je naglašavanje pravilnosti i mjerljivosti u svakodnevnome životu. Među vrijednostima modernosti nalaze se aktivizam, univerzalizam i afektivna neutralnost. Uočljivo je neslaganje oko *periodizacije* modernosti, pa je neki autori povezuju s pojavom širenja *kapitalizma* od 14. do 18. st., neki s *religijskim promjenama* od 15. st. nadalje, koje su stvorile temelj za racionalizaciju; drugi je dovode u vezu s usponom industrijalizacije krajem 18. i tijekom 19. stoljeća, a s kulturnim promjenama s kraja 19. i početka 20 stoljeća, koje se poklapaju s pojavom *modernizma*. U posljednje vrijeme tvrdi se da suvremena društva više *nisu moderna, nego postmoderna*«. V. KUMAR, *The rise of modern society, Aspects of the spacial and political development of the West*, Oxford, Basil Blackwell, 1988.

Suvremena globalizacija, međutim, podrazumijeva kulturne, društvene, gospodarske i političke procese usmjerene na prelaženje državnih granica i stvaranje globalnoga svjetskog poretka. A to se nikada u povijesti nije događalo toliko galopirajuće kao posljednjih desetljeća, odnosno u posljednja dva desetljeća 20. stoljeća i u prvom desetljeću 21. stoljeća. Industrijska revolucija i susljedni fenomeni modernizacije i urbanizacije društva, a kasnije i neslućeni razvoj (prirodnih) znanosti, tehnike i tehnologije, informacijskih sustava i novih medija, na planetarnom prostoru stvorili su od društva »globalno selo«, odnosno omogućili pristup svemu na (apsolutno!?) slobodan način. Termin *globalizacija* ubrzo je zamijenio izraze kao što su *industrijalizacija*, *kapitalizam*, *socijalizam*, *liberalizam*, *moderna*, *postmoderna* i ostale koji su opisivali slične fenomene naglog evolucijsko-revolucijskoga razvoja društva.

Budući da je globalizacija kompleksna i duboko protuslovna pojava može se gledati s pozitivnog stajališta, kao što to »hiperglobalisti« čine, pa se govori o otvorenoj trgovini, lakom pristupu informacijama, razmjeni dobara i usluga na svim razinama, brisanju uskih nacionalnih granica, »svijetu bez granica«,³ dijalogu i sl. Moguće je također tom »svjetlom licu« sučeliti »tamne sjene« posljedičnog naličja.

Globalizacijski procesi, međutim, ne odražavaju se samo na gospodarskoj, nego i na socijalnoj, političkoj, kulturnoj razini sveukupnog života suvremenog svijeta. Dakle, globalnoga je, planetarnog, svjetskoga značenja.

Današnja se znanost pak ponajprije susreće s negativnim posljedicama globalizacije počevši od ljudskih prava, sive ekonomije, eksploatacije prirodnih resursa, brojnih društvenih lomova i gospodarske recesije, pa sve do »teorija zavjere« u obliku nadziranja ljudske s(a)vijesti.

Unatoč činjenici što o fenomenu globalizacije i globalizacijskim procesima postoje podvojena, pa čak i posve oprečna mišljenja, ona je neminovno zahvatila apsolutno sve aspekte društvenog svijeta: gospodarstvo, kulturu, tehniku, tradiciju, religiju, politiku. Nešto od toga kako i na koji način globalizacija i globalizacijski procesi utječu na religiju i generiraju religijske promjene i mijene u suvremenom društvu, te kakve stavove religijske zajednice zauzimaju i kako se postavljaju prema ovim planetarnim procesima, bit će prikazano u ovome radu.

Globalizacija i globalizacijski procesi

Činjenica je da je fenomen globalizacije ili globalizacijski proces kompleksan, slojevit, višedimenzionalan i duboko protuslovan fenomen. Stoga među

³ K. OHMAE, *The Borderless World: Power and Strategy in the Industrial Economy*, London, Collins, 1990. Usp. također A. GIDDENS, *Sociologija*, Zagreb, Nakladni zavod Globus, 2007, 51-65.

znanstvenicima i nema suglasja o tome što je to globalizacija i kamo nas globalizacijski procesi vode. Nema u znanostima o društvu, dakle, jedne i jedinstvene definicije što taj fenomen uopće znači, kakvi su procesi koji ga pospješuju i/ili osporavaju, a poglavito ne kakve su posljedice tih procesa za suvremenog čovjeka i društvo, pa ih je moguće tumačiti kroz optiku filozofije, teologije, sociologije, ekonomije, politike, ekologije i drugih znanosti. Nastojeći sažeto odrediti fenomen, vrlo pojednostavljeno, možemo reći da je globalizacija skup transgraničnih procesa uzrokovanih nezapamćenim razvojem modernih tehnologija.

Globalizacija je, prema tome, planetarna, općesvjetska, nadnacionalna pojava koja je zahvatila sve aspekte suvremenog društva. U počecima se temeljila na proizvodnji i prodaji industrijskih roba i usluga. Radilo se o planetarnoj povezanosti proizvodnog procesa i stavljanju novčane vrijednosti na gotovo sva dobra u svijetu. U svojim je počecima bila ponajprije definirana tržišnim pravilima i tržišnom filozofijom. Osnovna su joj obilježja bila jeftina radna snaga, ponuda i potražnja, manji porezi i, u konačnici, veća zarada. Budući da je globalizacija projekt neidentificiranih autora, kada i kako je nastala, teško je odrediti. Naime, svaki autor drugačije poima i tumači fenomen globalizacije, a globalizacijske procese stavlja u različite vremenske okvire. Minimum onoga oko čega se vrte gravitacijske čestice poimanja globalizacije i oko čega se većina autora slaže jest činjenica da se može reći kako je globalizacija ponajprije kao ekonomski poredak nastala i počela u drugoj polovici prošloga stoljeća. A temeljna su joj obilježja prevlast kapitalizma, neoliberalne ekonomije slobodnoga tržišta, stvaranje jedinstvenoga globalnog, svjetskog tržišta, transnacionalno integrirana proizvodnja, neograničeno i prostorno i vremenski tržišno poslovanje. To pak, posljedično i na izravan način, utječe na donošenje gospodarskih zakona koji su globalni, tj. svjetski. Prevlast kapitalizma i neoliberalne ekonomije postaju »pogonskim gorivom« globalizacijskih procesa. Socijetalno-kulturne i društveno-povijesne dimenzije globalizacije pak generiraju promjene koje se ne odnose samo na svijet kao cjelinu, nego dovode i do promjena ne samo u lokalnim društvima i (dotad) zatvorenim kulturama nego i u s(a)vijesti pojedinaca. Svijet kao cjelina postaje, kako je McLuhan predvidio, »*globalnim selom*«.

Promijenjeni ekonomski poredak i dosada neviđeni tehnološki napredak, razumije se, ne utječe, s ostalim spomenutim dimenzijama globalizacijskih procesa, samo na sociopolitičke promjene nego i na mijenjanje kulturološko-religijske slike svijeta, omogućujući nastanak »novoga«, drugačijeg, globalnoga svijeta. Mediji (društvenog) priopćavanja i nova vrsta »virtualnog komuniciranja« vode stvaranju »društva na daljinu«, odnosno svijeta koji je vrlo različit od svijeta kakav smo do sada poznavali. Internet sa svim svojim dimenzijama, i dobrim i lošim, postaje ne samo simbolom nego gotovo i istoznačnicom globalizacije. Politički problemi neke zemlje više nisu samo »unutrašnja pitanja« te zemlje, nego sve više postaju globalnim pitanjima cijeloga svijeta. Globa-

lizacijski procesi i razvoj svjetskih mreža neslućenom su brzinom globalne probleme učinili lokalnima, ali jednako tako i pružili mogućnost da i dotad lokalno postane globalnim. Veze između lokalnoga i globalnoga, poprilično su nove u ljudskoj povijesti. Intenzivirale su se vrtoglavom brzinom posljednjih decenija kao posljedica velikoga napretka u komunikacijama, informacijskoj tehnologiji, svjetskim sustavom satelitskih komunikacija i sredstvima prijevoza.

U globalnoj znanosti o društvu, tj. sociologiji, izraz globalizacija upotrebljava se da bi se označilo (društvene) procese koji imaju *dalekosežne posljedice* za cijeli svijet i čitavo čovječanstvo. Bili mi toga svjesni ili ne, posljedice globalizacijskih procesa, ne samo pozitivne nego i negativne, posljedično djeluju na nas i u svakodnevnom životu. A. Giddens, izričito tvrdi da je »globalizacija promjena svijeta i načina na koji mi gledamo na svijet«⁴. Nije, dakle, riječ samo o *izvanjskim* promjenama svijeta, nego i o *unutarnjim* promjenama svijesti.

S obzirom na to da je globalizacija kompleksan i slojevit fenomen, a globalizacijski procesi raznorodni i nepredvidivi, teško ju je nadzirati i posve je nemoguće predvidjeti njezine posljedice. Stoga se i stvaraju *novi rizici* koji se tiču svih nas. U svakom slučaju, opravdano je reći da se paralelno s brzim i turbulentnim promjenama u globalizacijskim procesima događaju odnosno rastu mnogobrojni i nepredvidivi (globalni!) rizici. Tako smo u globalnome svijetu zapravo prisiljeni živjeti u »društvu visokog rizika«⁵.

Nesigurni društveni uvjeti, globalne krize, sofisticirane globalizacije, »sukob civilizacija«⁶, »kraj povijesti«⁷, pojačane napetosti između društva i pojedinca, a poglavito metafizička kriza u globalnome svijetu (da ne kažemo atrofija!), i trajna kriza identiteta mogu u neukorijenjenog i površno orijentiranog (post)modernog globaliziranog pojedinca samo ubrzati radikalno traženje čvrstog oslonca i obvezujuće istine.

U modernom postsekularnom i globalnome društvu pojedinac je lišen sigurnosti i uporišta koje mu je davao tradicionalni svijet religije. U tom smislu, glede religije i religioznosti, vanjski svijet postaje sve problematičnijim, a unutarnji sve složenijim. Budući da je, kako tvrdi P. Berger,⁸ jedna od »najtemeljnijih značajki modernizacije ogroman korak u poimanju kako ljudski život ne određuje sudbina nego izbor«, čovjek moderne je neprestance prisiljen birati: kako vlastita religijska uvjerenja, svjetonazorska opredjeljenja tako isto i vlastiti identitet. Birati između različitih ponuđenih opcija. Ne može se ostati ravnodušan. I nikakav izbor je izbor. U tom smislu Berger govori o *heretičkom imperativu*. Taj je pak izbor u klasičnom smislu (grč. *háiresis*, hereza, znači

⁴ A. GIDDENS, *nav. dj.*, 51.

⁵ U. BECK, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt, 1986.

⁶ S. HATINGTON, *Sukob civilizacija*, Zagreb, Izvori, 1998.

⁷ F. FUKUYAMA, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

⁸ P. BERGER, *Zur Dialektik von Religion und Gesellschaft. Elemente einer soziologischen Theorie*, Frankfurt, 1973.

biranje, izbor!) po definiciji arbitran, privremen, vremenski ograničen, a izbor strane opredjeljenje je (u religijskom smislu riječi!) »heretičan«, krivovjeren. U tom smislu ta sloboda izbora u početku bi se načelno poistovjećivala sa »sekularizacijom života« i »nesigurnošću vjere« u modernome društvu.⁹

Religijsko pripadanje koje je prije bilo određeno rođenjem ili pripadanjem datoj kulturi sada (p)ostaje trajnom mogućnošću izbora. Heretički imperativ postaje ključem za razumijevanje suvremene ne samo religijske situacije i krize religijskih institucija, nego univerzalna i trajna obveza izbora kako vlastite religije tako i vlastitoga identiteta. Religijski kod (univerzalizacija hereze) cjelovito interpretira problem i smisao modernizacije i globalizacije društva. U modernim vremenima, odbacivši sva tradicionalna uporišta vjerovanja i oslonce sigurnosti, svatko mora biti heretikom, odnosno sam birati ne samo vlastita religijska opredjeljenja nego i vlastiti identitet. Riječ je, dakle, o *prisili na biranje*, tj. o *herezi* (u izvornom značenju izbor, odabir!), odnosno *heretičkom imperativu*.

Promjene koje su se u Europi i svijetu dogodile osamdesetih godina 20. stoljeća, kao što je npr. televizijsko i internetsko povezivanje svijeta, izgradnja medijske infrastrukture te posebice razvoj globalne kompjuterske mreže, išle su usporedno sa strukturalnim društvenim promjenama. Ni na religijskom, odnosno crkvenom polju nije ništa ostalo kako je bilo. Religijska je slika postala šarolikija, religijska i kvazireligijska ponuda smisla sve raznovrsnija, a broj onih koji traže smisao sve veći.

Naime, dugo zastupana teza kako je »sveto na zalazu«¹⁰, a religija pri kraju i kako se približava njezino konačno odumiranje, pokazala se posljednjih desetljeća potpuno netočnom, jer religija sve više dobiva na značenju i to kako na planu osobne, individualne religioznosti, tako i na globalnome društvenom planu. Svjedoci smo ponovnog snažnog buđenja religije i religioznog, i to na svim područjima suvremenog društva; religiozni aspekti mogu se osjetiti i u športu i u umjetnostima, u novcu, ponašanju, pisanim djelima i televizijskim programima. To potvrđuju s jedne strane snažni fundamentalistički, ali ne samo islamski, nego i protestantski, katolički i židovski pokreti. S druge strane, sve je više novih sekta i novih religijskih pokreta, novih i dosadašnjem racionalnom europskom duhu stranih »iracionalnosti«, kojima suvremeni, moderni racionalni čovjek nastoji prevladati svoju ovozemaljsku kontingentnost i ugroženost.

Kao relativno kratkotrajni, ali složeni i intenzivni globalizacijski procesi u samo nekoliko posljednjih desetljeća sa sobom su donijeli epohalne, ali i duboko protuslovne promjene na svim razinama suvremenog svijeta. Kao glavna

⁹ Usp. S. TADIĆ, Sekularizacija, antisekularizacija i suvremena revitalizacija religije, *Nova prisutnost*, V (2007) 1, 21-38.

¹⁰ S. ACUAVIVA, *L'eclissi del sacro nella civiltà industriale*, Milano, 1966.

obilježja i plodove globalizacije teolog J. Šimić navodi: »1. nova iskustva, ali i lomove na društveno-političkoj, gospodarskoj, kulturnoj, etičkoj i *religioznoj* razini – *dramatični procesi i promjene*; 2. ubrzano interesno povezivanje i umrežavanje različitih društvenih subjekata – *integracijski procesi*; 3. pojava i porast utjecaja transnacionalnih čimbenika na političkoj, gospodarskoj (silni porast utjecaja multinacionalnih kompanija), financijskoj (sve veća važnost međunarodnih tržišta kapitala) i kulturnoj razini – *transnacionalizacija*; 4. gubitak ili smanjenje političke važnosti granica nacionalnih država – *internacionalizacija*; 5. *pojava novog načina promišljanja* o različitim problemima«¹¹. Globalizacijski procesi i promjene, dakle, očituju se i odražavaju na svim razinama društvenoga života: društveno-političkoj, gospodarskoj, kulturnoj, etičkoj i *religioznoj*. Ti su procesi i promjene *dramatični*, oni su istodobno *integracijski*, ali s jakim dezintegracijskim silnicama, transnacionalni, s jakim nacionalnim nabojima, a internacionalizacija je s jakim lokalnim obilježjima. Razumije se pak da sve to, posljedično i (ne)izravno djeluje i na promjenu (religijsko-religiozne) svijesti i način promišljanja.

U svakom slučaju, globalizacijskim procesima, trgovinom roba i usluga, komunikacijskim mogućnostima, elektroničkom umreženošću, svijet se čini i/ili postaje minijaturnim. Koliko god je čovjeku dostupno gotovo sve s jedne strane, s druge se osjeća posve bespomoćnim pred silnim tehničko-tehnološkim i civilizacijskim izazovima u kojima se nalazi. U svijetu savršenih medija komuniciranja osjećaj usamljenosti nije se smanjio, nego povećao.

Suvremenom čovjeku nije stran ni osjećaj svemoći ali, i posve oprečno tome, osjećaj beznačajnosti, nepotrebnosti, sićušnosti i suvišnosti. Upravo ti oprečni osjećaji manifestiraju se u različitim načinima natjecanja, konkurencije, izazivajući konstantan nemir, trajnu nesigurnost i permanentni rizik. S druge strane, (sve)moćni pojedinci stvaraju nemir u frustriranim i obezvrijeđenim pojedincima, koji time još više gube svoje dostojanstvo i vrijednost. A turbulentno, globalizirano društvo, rapidni globalizacijski procesi i civilizacija u kojoj živimo, stvaraju po sebi i na izravan način mnoštvo frustracija, anonimnih i obezvrijeđenih gubitnika.

Društvo *oslabljene misli*,¹² u stalnom pokretu, bez refleksije nad učinjenim, što zbog nedostatka »vremena«, što zbog premalog interesa ili prevelike količine informacija, ne osvrće se na *etičke imperative* pravedne akcije i ispravnoga djelovanja. Stoga je interes religije za tu problematiku itekako važan i bitan, štoviše i neizbježan, jer samo ona može dati odgovore na pitanja konačnog smisla ljudske egzistencije i zacrtati etičke norme na bezbrojne izazove što ih složeni procesi globalizacije sa sobom nose.

¹¹ J. ŠIMIĆ, Religije i Crkve pred izazovom globalizacije, *Filozofska istraživanja*, 116, god. 29 (2009) 4, 746.

¹² Usp. G. VATIMO, *Kraj moderne*, Zagreb, Matica hrvatska, 2000.

Religijske promjene i mijene u suvremenom društvu

Kako bismo mogli barem fragmentarno razumijeti religijske mijene u globalizacijskim procesima i globaliziranu društvu, te zbog čega se i religije ne smiju oglušiti na ključna pitanja globalizacije, potrebno je ukratko iznijeti njezina temeljna obilježja i funkciju koju ima u svijetu.

Religije i religioznost kroz svu su povijest u društvu imale veliku važnost. Pa čak i onda kada se, u sekularizacijskim iskušenjima, činilo da je religija protjerana iz društva. Proučavana s različitih zrenika, može nam pružiti odgovore na pitanja o utjecaju religije na ostala društvena događanja i fenomene, kao i na vlastite metamorfoze, odnosno promjene i mijene u suvremenom društvu. Usporedno s mijenama društva, događaju se mijene religijskih pojavnih oblika, a religije ne samo da *trpe* društvene promjene nego ih i same *prouzročuju*. Premda je poznato da se religija u svojoj biti ne mijenja i da nema apsolutno nove religije, njezini unutrašnji sadržaji i izvanjski pojavni oblici mogu biti vrlo raznorodni i različiti. Nema apsolutno nove religije, ali ima novih kombinacija njezinih sadržajnih sastojnica i poglavito njezinih pojavnih formi u društvu. A ti su se pojavni oblici posljednja tri desetljeća doista dramatično mijenjali. Od sekularizacijskih iskušenja i nagovještaja konačnoga *zalaza svetoga* u suvremenom društvu, preko njegova *povlačenja u osobnu i individualnu sferu*, do nicanja različitih i raznorodnih sakralih družbi. Od kultova do religijskih pokreta i fundamentalistički orijentiranih sljedbi. Od latentnog i neočekivanog do manifestnog i spektakularnog *povratka svetoga*, čak i na društvenu pozornicu. I sve to paralelno, ili unatoč, visokom postotku agnosticizma i tehnicizma u suvremenom, globalnome društvu.

Globalne promjene koje su se dogodile posljednjih desetljeća 20. stoljeća i globalizacijski procesi koji se događaju u prvome desetljeću ovoga stoljeća, primjerice, televizijsko i internetsko povezivanje svijeta, izgradnja medijske infrastrukture te posebice razvoj globalne kompjuterske mreže, idu paralelno, ili pak posljedično izazivaju trajne strukturne promjene društva.

Ni na religijskom, odnosno crkvenom planu nije ostalo kako je bilo. Religijska je slika postala šarolikom i raznovrsnom, religijska i kvazireligijska *ponuda smisla* sve raznorodnija, a broj onih koji *traže smisao* sve veći. Naime, dugo zastupana teza kako je religija »pri kraju« i kako se približava njezino konačno odumiranje, posljednjih se desetljeća pokazala posve netočnom.

Religija i religijsko od kasnih su 60-ih godina u kontinuiranu porastu. Onda kada se očekivalo da će religija, u racionalističkom društvu i sekulariziranu svijetu, nestati s povijesne scene, dogodila se ni od koga predviđena, revitalizacija religije i religijskoga. Religija nije nestala, nego se na velika vrata vratila ne samo u nutrinu ljudi kamo je iz društvenih sfera (bila) potisnuta, nego i na samu društvenu scenu. Naime, sve je više novih sekta i novih religijskih pokreta, novih i dosadašnjem *sekularnom, racionalnom* europskom duhu stra-

nih »*iracionalnosti*« kojima suvremeni, »racionalni« čovjek nastoji prevladati svoju ovozemaljsku kontingentnost i ugroženost.

Da vidimo kakvu ulogu religija ima u suvremenom društvu te kako se to može dovesti u vezu s globalizacijskim procesima i staviti u globalizacijski kontekst, možda nam najjednostavnije može pomoći ponešto arhaični, ali još uvijek aktualni model o funkciji religije u društvu T. Parsonsa.¹³ Autor, naime, drži da su dvije temeljne funkcije religije *integracija i legitimiranje* društvenoga sustava. Ona dakle integrira osobe u socijalni sustav tako što im pomaže spoznati protuslovlja sustava i prihvatiti ih bez dramatiziranja dok, s druge strane, glede kulturnog sustava religija ispunjava funkciju legitimiranja, služi naime za legitimiranje i opravdavanje tako što sakralizira cjelokupni vrijednosni sustav i norme društva.

Premda je Parsonsova teorija bila višestruko kritizirana, u kontekstu globalizacijskih procesa možemo je promatrati s dva aspekta. S jedne strane, daje nam prikaz onog što religije pod negativnim utjecajem globalizacije nikako ne bi smjele izgubiti. To se ponajprije odnosi na vrijednosnu funkciju internaliziranja, time što pomaže *spoznati protuslovlja* sustava i njihovo prihvaćanje bez dramatiziranja. A globalizacija i globalizacijski procesi nipošto ne oskudijevaju radikalno oprečnim situacijama. Druga pak funkcija odnosi se više na individualno dohvaćanje vjere i očuvanje etičko-moralnih vrednota koje pojedinac, negativnim posredstvom globalizacije, može izgubiti. Tako se, zapravo, ovdje nalazi najveći izazov za svjetske religijske sustave, a to je očuvanje dostojanstva moralne poruke i nastavak širenja vlastitih religijskih uvjerenja diljem svijeta.

S tim u vezi poznati sociolog religije E. Pace¹⁴ kaže da su velike svjetske, povijesne religije u svom dosadašnjem povijesnom hodu već naučile širiti se po cijelome svijetu i inkulturirati se u druge kulture i društveno okružje u kojemu same nisu nastale. On drži da će te religije, budući da su svjetske, nadnacionalne, po samoj definiciji svoga poslanja svim kulturama i svim narodima, relativno lako prijeći preko kulturalnih, lokalnih, jezičnih i inih partikularnih barijera globalizacije. Tako bi barem na teorijskoj razini trebalo biti, tvrdi Pace.

Već je na mnogo mjesta spomenuto da su globalizacija i globalizacijski procesi u mnogočemu promijenili i da mijenjaju pojavne oblike religijskoga, te da su podjednako otvoreni i za dobre i za loše ishode stanja religijske situacije u suvremenom svijetu.

Nedvojbena je činjenica velikog utjecaja globalizacije na metamorfoze religijskoga u suvremenom svijetu poticaj velikih povijesnih, svjetskih religija na približavanje, jačanje, suradnju i zauzimanje zajedničkog etičkog stava. One to čine kroz zajedničke institucije poput *Svjetskog parlamenta religija, Svjet-*

¹³ Usp. T. PARSONS, *Religija i društvena struktura*, Beograd, 1969.

¹⁴ E. PACE, *Religioni e globalizzazione, Credere oggi*, 24 (2004) 1/139, 50–52.

ske konferencije religija za mir, Ekumenskog vijeća Crkava itd. Međureligijski dijalog, ekumenizam, solidarnost, suživot i suradnja temelji su dobrih međureligijskih odnosa i uvjet kvalitete života.

Velike povijesne religije su tijekom svoga (mukotrpnog) povijesnog hoda naučile dijeliti prostor s drugim i drugačijim uvjerenjima, a postale su i svjesne da je *etičko* pitanje u svijetu od iznimne važnosti, te da se njime moraju baviti svi subjekti kojih se to pitanje tiče. U tom smislu predlažu se određena povezivanja religija kako bi se omogućilo nastajanje i definiranje zajedničkog poimanja globalizacije. Kako globalizacija skraćuje udaljenost između kultura i religija, društva svijeta suočena su s novim oblicima religijskog pluralizma. Pritom se, naravno, treba čuvati opasnosti od upadanja u nekakav *globalni religijski sinkretizam*, koji bi sve bogatstvo religijskih učenja i formi sveo na jedno. Zadržavajući svoja bogatstva i različitosti u »globalnome selu«, kulture i religije bi se trebale truditi oko minimalnog suglasja zajedničke etike i vrijednosti u religijski pluralnome društvu. Činjenica je pak da se, kako pojedinci tako i skupine i religijske zajednice privikavaju dijeliti životni prostor s drugim i drugačijim kulturnim i religijskim uvjerenjima, što nameće potrebu *nužnog dijaloga* među njima.

Realnosti globalnoga svijeta, globalizacijski procesi i trajne mijene religijskih forma nedvojbeno pružaju dosad neslućene mogućnosti napretka. S druge pak strane imanentno sobom nose, ne samo latentne nego i manifestne mogućnosti sukoba i nepredvidljivih ishoda. Velikim povijesnim, svjetskim religijama, poput kršćanstva, islama ili budizma, globalno djelovanje ili globalno širenje nije nepoznato. Poruka koju one nose poruka je mira i spasenja. Među njima se javlja i suglasje oko temeljnih etičkih normi koje se odnose na očuvanje vlastite religijske tradicije, očuvanje mira u svijetu, poštovanje dostojanstva ljudske osobe, poštovanje i pravdu među narodima, međureligijski dijalog i očuvanje svijeta prirode.

Osobito važnu ulogu religije imaju u kritiziranju negativnih i nehumanih posljedica globalizacije, primjerice pokušaja stvaranja kulturalnog i religijskog »univerzalizma«, svojevrsnog *melting pot*-a narodâ, kultura i religija, a poglavito pak afirmacije načelâ financijskog poslovanja koja promiču bezskrupulozno bogaćenje bogatih na račun dodatnog osiromašenja siromašnih. Globalizacija je, naime, sobom donijela još veće razlike između bogatih zemalja i siromašnih zemalja Trećega svijeta. Poznato je da bogate zemlje svoju proizvodnju sele u siromašne zemlje zbog profita, jeftine radne snage i niskih poreza. Ne bude li minimalnog etičko-moralnoga suglasja među religijama, teško da će se u »globalnome selu« naći moralni korektiv pobješnjeloj *religiji tržišta* čiji je (vrhovni) bog profit. Kultura i religija, naime, uz ostale činitelje u suvremenom društvu i u *globalnome* svijetu ostaju nenadomjestivim *nositeljicama smisla* i human(iji)h međuljudskih odnosa.

Zaključne refleksije

Posljednjih desetljeća vrijeme je neslućenih planetarnih, stukturnih promijena suvremenog društva. Vrijeme u kojem živimo mnogi nazivaju globalizacijom. Premda se o značenju toga pojma još uvijek vode rasprave i nema (znanstvenoga) suglasja, mnogi su ga na kulturološkome planu skloni vezati za suvremene planetarne procese, posebice za procese diferenciranja društva, pluralizaciju kultura i individualiziranje religije. Svijet se ne promatra više na temelju postavljenih ciljeva, u njemu više nema sigurnosti i neupitnosti. Suvremeni je svijet nepovratno pluralan i upitan u svim svojim segmentima.

Suvremena globalizacija podrazumijeva kulturne, društvene, gospodarske i političke procese usmjerene na prelaženje državnih granica i stvaranje globalnoga svjetskog poretka. To se nikada u povijesti čovječanstva nije tako dramatično i toliko galopirajuće događalo koliko posljednjih desetljeća; preciznije rečeno, tijekom posljednjih dvaju desetljeća 20. st. i prvoga desetljeća 21. stoljeća.

U tim strukturnim i dramatičnim promjenama, religija kao društvena tvorina nije bila izvan tokova društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih gibanja. Naprotiv, to je vrijeme obilježeno krajem »zalaza svetoga« u suvremenom svijetu i »povratkom svetoga« na društvenu scenu. Riječ je, naravno, o kraju *sekularnog* i dolasku *postsekularnog* društva, o potpuno obratnom procesu od onoga kakvog su zagovornici sekularizacije najavljivali. Globalizacijske su promjene i procesi na religijskom planu imali utjecaja ne samo na mijene u svjetskim, povijesnim religijama, uvjetujući njihovo snalaženje u promijenjenim sociokulturnim okolnostima, nego i na rađanje i poplavu različitih i raznorodnih sakralnih družbi. Tim procesima religijske su se zajednice našle pred novim izazovima na koje će one same trebati naći primjeren odgovor.

Bez obzira na to kako razumijevali i procijenjivali fenomen globalizacije i globalizacijske procese, neprijepornom ostaje činjenica da je globalizacija promijenila i da mijenja svijet, društvo i, posljedično, izaziva kulturne i religijske mijene i promjene. Globalizacijski procesi nose sa sobom neslućeno velike mogućnosti, ne samo na planu ekonomije, tehnološko-tehničkog napretka i komunikacijskih mogućnosti, nego i na planu interkulturalne i međureligijske suradnje. Od tolerancije, dijaloga, zbližavanja i suradnje do potencijalnih rizika, zatvaranja u vlastite samodostatnosti, opasnosti i konflikte. Naime, za *dijalog*, međureligijsku suradnju, *ekumenizam* i religijsko zbližavanje, ali i za konflikte i sporenja među njima, u globalnome svijetu, podjednake su šanse.

Summary

Globalization processes and changes in religion

Globalization processes necessarily exert influence on religion and events in the modern world. These processes do not have an impact only on the current financial crisis and market. They have an impact on political, social, cultural, religious and every day life in the modern world as well. Therefore, they are properly named global processes. Furthermore, shortly after it was invented, the term globalization successfully replaced similar terms such as industrialisation, capitalism, socialism, liberalism, modernism and postmodernism. Thesis about the end of religion appeared to be wrong. We are witnesses of a boom of different spiritual communities and revitalization of traditional, historical world religions and their big comeback to the world's scene. Religions and spiritual movements have a big opportunity for inter-religious dialogue and cooperation, but they are also in danger of closing themselves into their shells. If they succeed in dialogue and cooperation, they have a big opportunity to become a moral authority and corrective force on the »religion of market« in the modern world.